

Пам'яти Бориса Грінченка.

На перші роковини його смерті.

Минає сьогодні рік, як спочивши уперше може на віку—певтомвій працювником, один з найбільших діячів нашого національного відродження. По всій Україні, що дала торік доказ своєї пошані до його, агадуватимут певні сьогодні небіжчики, відновлюватимуть його незабутно постаті. В той день, коли надто живо стає перед нами більча ігра, це так наявурально, що хотілося бще раз перевчити велику книгу його життя й діяльності на користь рідного народу, черпавши з неї піску на теперішні часи. Розгорнула лежить перед нами та в написана ще в подобицях книга і з неї ми візьмемо цим разом тільки дві риси небіжчика, краще сказати—два психічних моменти його життя, але моменти ваги величеної. Вони би витворили людину, якої пам'ять шануємо сьогодні свідомою громадою, але яку напевно колися шануватимут всенародним сяйтом.

Відомо, які тіжкі часи настали на Україні в кінець 70-х років. Тільки що пролував—правда, пощепки,—але не меаш од того грізний голос міської заборони 1876 р., що, здавалося, не вийде українським ніякістю вадій на кращі часи, не давав ніякого виходу в тільки громадській енергії, а навіть чисто літературним заходам. З видом тоді діячів українства одні, як Драгоманов, подавалася в еміграцію, щоб хоч здалеку будити власних земляків; другі, як Чубинський, опинилися з примусу на далекі півночі, з авізаціями рогами, не маючи змоги подати голос в оборону рідного народу. Інші принижили, навіть найбільш енергійні й діяльні люди, не бачили ніякого виходу в тяжкому становищі і, здавалось, до краю занепілили в Україні, не сподіваючись, що можна щось зробити малими силами неорганізованого громадянства проти страшної централізаційної машини, узбреної всіма

засобами великого державного організму. Багато українців з роду і сім'ятіми пішло тоді на безпосередню боротьбу з ним і за політичною боротьбою розглядували свою свої національні симпатії і генуїти не з іменем України на устах, не як сина свого народу. Це була тяжка жертва, що віддавала Україна натурую бездушному Молоху централізації, жертва, яка не приносала плодів і нічим не поверталася для користі рідного краю. Які то тяжкі часи були для всього, що воноило печать українства, показує аза сповідь одного з українських письменників тодішніх, відомого поета Щоголева. „Старші мої діти,—писав Щоголев у своїй автобіографії,—прохали мене, щоб я писав для них. Я й писав їм до 1878 року“. Але цього року поміркував у поета діти і—додає він,—„пісати стало ні для кого“, і письменник знов ламав своє перо, не торкаючись його мало не цілих чотири роки. Чимські страхи від цього факта: письменник має читачів тільки в своїй сем'ї і коли й цих читачів не стало, станеть хре-стом над своєю літературною діяль-стю, над своїм талантом, над своїми надіями. Один такий факт може кі-нути нам якийсь епізод жахливого світу на всю ту страну добу, що до такого роспачливого становища дово-вела свідомих людей на Україні. Зда-валося, жити свідомим людям було нічим, ім не було повітря, щоб диха-ти, не було ґрунту під ногами. Ли-шалося хіба жинім лягати в домо-вину, однурювавшись од усіх надій на-щастя й розвитку рідного краю.

І проте сталася вижніце.

Минуло кілька років після 1876 ро-ку—і на Україні почесте в пішному розвитку український театр, видавництва знов проломлюють категоричне „не було, нічого і быть не може“ українського письменства,—мало того в'являється цілий ряд нових людей, що навпроти безмежних утиць поставили так само безмежний ві-пор, дужу громадську одеч. Десят по глухих закутках, майже самостійно, що впливом випадкової розомви,

випадково прочтатою української книжки або спектакля української трупи звідуться зерно української свідомості; уперто шукав воно со-бі поживи, зібраючи її окружнину старої літератури, які чудом встигли перевозитись під час нечесаних репресій. Люди самотужка виробляють собі певний світогляд і заважають проти утиць, які тільки по-більшують їхній енергію й заважта, скріюють їх. Самотужка, ступна по ступині йдуть ці люди далі по шляху української самовідомості, пра-цюють серед самих неможливих гро-мадських, а часто й особистих обста-вів, щоб кінець-кінець вібрати кру-гом себе порізане громадництво і рушити в дальшу путь—не самотами вже одиницями, а тісно згуртованою, компактною, до гурту збитою масою. Не багато спершу цих людей з ново-го покоління було, але там вешиць їх подвиг і тим більша честь і шан-сам незвірющим трудівникам на на-шій рідній ініції під самий кріатичний час існування.

І найперше місце серед таких пра-цювників належить людині, що рік тому опочила вічним сном—Борисові Грінченкові. Він дорогої для нас не тільки як діяч, не тільки як пись-менник, не тільки як особа,—він до-рогий нам як символ чілої епохи—епохи крайового утису в одного боку і ду-хового відпору, громадської одесі від другого; як символ перемоги живого ду-ха над звернінням обставинами, хоч би які тіжкі вони були. „Хай агніє світ, хай буде тьма!“—владно сказали обставини. „Ні,—віцеповів Грінчен-ко цілом життям своїм—

Не виїрає душа наша,
Не виїрає воля,
І несити не виroe
На дні моря поля.

І од цього спокійного, впевненого голосу захіталася пітма й одступи-ла, показавши через свої промови пасма ясного світла і будучин. Ось через відо зм'я Грінченко для нас стало тим пра-пором, на якому яскраво написано давнє—„сміте поб'ядиши“—тим самим, чим переміг і Грінченко:

працею, енергією і заваяттям, на од-ній мету, націленими раз-ураз направ-леними в одну точку. Цією одною точкою, якої ніколи не спускає він із очей, ні в серця, ні в думки—бу-ло для Грінченка добро рідного на-роду. І як письменник, і як діяч, і як особа він вічно грів у себе в сер-пі «одну, но плашенню страсть» і цілому почуванню віддає ціле життя своє.

Що бачив навколо себе Грінчен-ко, коли якесь непереможна сила його, 17-літнього юнака, потягла на працю для рідного народу?

Убогий нині, убогі села, Убогий обшараний ліс,— Смутні картини, смутні—невеселі, А інших не знаєши тут.

Здавалося б—що натуруальнішого може бути, як одвернути очі od того бездонного ліха, вибута його і коли-світість не пускає йти „въ стань ли-коючихъ, праздно болтаючихъ“, то-хоч скласти, пленузі руки на пусто-ї груди“ і заплутатися в гамме-тояских питаннях, закопатися в без-надійне рофеекування. Як багато людей тоді справді пішло цим шля-хом і скільки народилось тоді пові-тових Гамлетів, що склопили потуку й сіли кругом себе отруті зневірія. Отже з Грінченком так не сталося. Рап-тон лунає з його уст бальзор: „Геді лякяєтися!.. Ну-мо да праці мерції“, бо

Хоч у нелоді нещасті закуїм,
Доло онукам дамо,—
Ми на роботу на світ народились
Ми для борні живемо!

„Смутні картини“ хот як пригні-чують душу, але не безвадію, не жа-лі порожні, не скарги та варікання плодять у Грінченкові душі,—нав-паки повстает там прости від-спо-дімістії своєї повинності перед рідним краєм:

То рідні села, то рідні люди,
То наша Україна сама.

Повинність працювати на рідних ло-дів робиться провідною зіркою Грінченкові. Це людина повинності в найкращому розумінні цього слова; повинність став йому за сторожеву башту, за маяк, що освічує йому по-

ро трудовий шлях. „Повинність,—ка-же Грінченко,—я—над все ушанував“.

Я зрієсь мрій. Поважний і спокійний, Собі скажи: мені не треба їх. Повинність—ось той владар бородійний, що вбереже мене від мух і лих.

В цих словах увесь вилівся Грінчен-ко: „поважний і спокійний“ стоять він у нашему письменнику, вважаючи на-держучу руку на пульсі життя; „поважний і спокійний“ стоять він і в громадському житті, вживленій об-разом енергії, ідеї та заваяття, схиль-чий навіть слова „зроблю“ і скрізь становчика нацість його вчинка—оту, як він казав, „потужних мову“. За-цією поважністю й спокійом він чутє проте здергнути силу, що певно себе, тимчасом, її не схильиться перед обставинами. Образ ці-єї спокійної й поважної, певної себе сили ще ясно скочить у нас перед очима; слід І ще позначається у нас спірка, куди ми тільки глядимо: в письменнику художньому й популя-рному в школіному питанні, в науці, в формуванні політичної думки, в практичній роботі. Один з псевдонімів Грінченкових був—„Вартовий“, і трудо добрата інше слово, яке так влучно скінчилось в його ро-лю в історії рідного краю. Справді він був „вартовим“ цілі десятліття не ходив зі свого важкого й відпо-відного поста. І не через те не хо-див, що його, як у відомій легенді, забули змінити,—ні, він сам не хотів сходити, сам ве хотів кидати важкої роботі, поки потрібні були його ру-ки, його розум і серце для рідного краю. Може ніхто, як Грінченко, не почував так потреби в тихі спокій-ній роботі кабінетного вченого; може ніхто не розумів так праці міцерії, які він не вагався зіркати від-відні.

Повинність працювати на рідних ло-дів робиться провідною зіркою Грінченкові. Це людина повинності в найкращому розумінні цього слова; повинність став йому за сторожеву башту, за маяк, що освічує йому по-

дизству. Він, що чудово розумів природу й чарі краси—своїм власним поезіям удає тільки окрушені своєю часу і таланту, як „робітницькою однічкою“. Він, що завжди тужив за спокійною працею вченого—стас за вартового на сторожі інтересів рідного краю,—а ми знаємо, що на вартового падають звичайні перші удари, сиплються з усіх боків верожкулі. З широкими планами взуточної роботи в голові сідав—він за популяризацію відомості „про гром та блескаву“ в несподіяному образами в сердці брався до виснаження політичних завдань українства, до складання політичної ідеографії, до розлагання стосунків між віаполізмом та соціялізмом. З думами про вічність він прокиував себе до бічного моменту, можна сказати—росів’я себе на йому.

На відо? За-для чого?

Відповідь на це раз-раза обда була у Грінченка і сълдалася вони з двох тильки слів: „рідний край“. Задля рідного краю Грінченко насміхався чинників боротьби з самим собою—з власними вихідностями, замірами, особистими надіями. Страшна це боротьба і не багато людей може тим поквалитись, що самах себе перемогли: більше і тає таки повіс лишилася в полону у своєї натури.

Згадаймо тильки жахливі признания другого ведетя нашого недавнього життя—Івана Франка:

Я боротьб за правду гора,
Рад за долю пролитою свою кров;
Ta в собої самим у піні
Не простояти довго мені.

І так бував з кожним живим чоловіком, вітканим з кісток і крові. Тильки бездушні політи можуть не боїтися тієї страшної боротьби з собою.

А часта та хоїсія мені,
І сонечка Й блакит венесил.

каже й той надзвичайний живий чоловік, що звався Грінченком, і що перемога над самим собою не легко йому обіймалася—про це линчалися сіді в його літературній спадщині: Прочтите лише цикл „У недув“ з епіграфом в Леопарді; агда бітте муки одного в героя Грінченкових Раденка, і побачите, як назвіть цій на-

турі важко було перебороти себе, „зніти всі до щастя поривання“, і бажання особистого щастя, і віковичні загадки людського існування, і потреби тіла та духа—все добою ставило свої вимагання, все добою вільшило задоволення. Я тильки один рисочку в цієї боротьби подам, щоб змальовати той страшний конфлікт, що одбувається в цьому серці.

Прагні і розум, і сердце великої праці

Щоб і вікам тим, що будуть, осталось
вони дорогу, —
Щоб і потомки далекі добра занаважали
від неї.
Звали того невірущим, хто силу зробив
тільки ІІІ міс.
Прагні... а праця щоденна дібна мене
гнітить і гнітить.
Дух од високого неба вона одвертає
що-часно
І до землі прихливає, нудної, дрібної
землі.

Прикладіть тильки оде бажання великої праці до нашої мізерії, де немає навіть простору розгорнутись,—і ви побачите, які граєдів повинна була одбуватися в душі Грінченковій. І не зломилася міція волі його: „Як то?—запитує він під час душевного вагання і борні,—віддамеши я тому?“ слизякій невідомій? Я—той, що розумом зоря, далеких Світів досягає, хто перводжерело внати сама сили сміївся: Муши та сипі смії скіпі скіпів смагався! Муши та сипі смії скіпі скіпів смагався! Це горде „ніколи“ ясно показує, що „за собою самим у війн“ Грінченко ветояв і скіпів перемогу. Це був перший рівнічний момент у духовному житті півдінчика. За ним іде другий.

За першою перемогою і разом з нею йшла нова боротьба—боротьба з обставинами, що гнітили й принижували всячого українського робітника, що виривали йому найпотрібнішу зброя в руки—рідне слово, що вимагали скрізь і всюди—навіть не коморісів, а повного заціурання всяких надій на будущість рідного краю.

Я вже вгадував, що то за страшні були часи (бодай не верглися) і як вони не милували никого. Грінченко став до боя з обставинами. Йо одбувалася ця боротьба—

ми знаємо, бо одбувалася вона прилюдно, на наших очах, а іншого результати бачимо тепер за можною багатою часу. Знамо ми теж, що військові переможемо з боротьби—чи грізна система з своїми пересіками та перешкодами, ти гурт людей в голими руками, але вибрових найдужчою зброєю на світі—величчю духа та непокінною вірою в свое діло. Система подалася, в мурках ІІ повно проломів і як не латай їх—а колишнього не вернем...

Таку боротьбу велику на два фронти підняв на свої плечі Грінченко—задля рідного краю, задля позиції йому, і тильки йому служить. Результатом боротьби було чисте, прекрасне життя, нове хотів подвигів блискучих, то упертої, непримінної, щоденної праці. А в тім така праця—далеко важча од подвигів. Відсунуту величним учинком, усіх навколо одразу осіянути—не важко тому, хто має на це силу: із неї треба одного пориву, одного творчого розмаху. Але агнітіті навіть бажання такого вчинку, але з днів на дні тягнута ярмо буденчої праці, але не бачити ні в минулому, ні в майдутому нічого, оприє довгі низки таких самих сіріх днів—це справжній героїзм, це вічна-віч аводити заступників тих „ворохів тaborів“ і заступись їх по-подібно одному руки на полі спільній праці. ПО один бік стоять у його тім цілі робітника народного поступу, як Марко Кравченко („Союзний промінь“), Демид Гайденко („На розпутьї“) та інші; по другий—встають такі постаті, як Зінько Сивал („Серед темної ночі“), „Під тахими вербами“. Особливо дорога для нас постать Зінька. Він „думає по-простому, по-мужицькому, але його думки займають в глибока те, що не дає спокою всім чесним душам, усім благородним сердям, намученим загадкою людського життя, натомнім працею за-для того, щоб адіснити людське щастя“. „Людей-братья“ хоче бачити Зінько на землі, іради шукав він, як і Марко з Гордієм, ік і сам автор. „За правду стоять“ він заприється, за це на муску йшов, з нозуном „дубуйтеся правди“ він і помирає. Твори Грінченкова можуть бути будовами ілюстрацією до цього „добування правди“, що одне тильки й мо-

жє дати людині щастя—щастя в виконанні взятого на себе власної волі повинності. Адже не дурно Грінченків Марко висловлює такий символізм: „людина жива не самим тілами власним, персональним життям... єсть у кожній людині святыня вища од власних почувань, од власного щастя“. В житті батьків, звичайно, Грінченко й людей, які не мають тієї святої в душі, він і сам малоував нам таких людей, як Раденка,—людів у всьому зневірених, що боязно чіпляються за життя й жахаються смертю. „Не кажи меш,—сказав Раденко,—що видають одиниці, а народ жива... що мені, тій одиниці, з того, що народ житиме і тоді, як мені істинне гробачтя?“ („На розпутьї“). На по саму тему єось що сам Грінченко писав у листі до товаришів: „Як саме житиме наше я після того, як зникне тіло—не відаю, але відаю певне, що на цій землі можна й після того жити тильки однім: зробленим во ім'я світа і правди ділом. І че раз ти все життя людини, достойної автася людиною, мусить іти на ті, щоб це дло аробити—по своїй спромозі“. Брак цієї віри й цієї „во ім'я світа і правди“ згубив Раденка. І залишки—віра, жива й могуча віра, та праця, во ім'я світа і правди“ дала нам Грінченка,—того Грінченка, що не бояється смерті, і не бояється шукав у тій безмірній масі всякої роботи, що за свій він переробив він на користь рідному краю.

І не помилився Грінченко. Україна вічно пам'ятатиме свого благородного, самостверженого „варгового“. Щільно ліхолітії вога в цій незломній постаті черпатиме силу нести твердо своє лихо; щільно же напівнайти розвіту та перемоги правди своєю та довічною подякою.

Сергій Єфремов.